

קיום עשה שהזמן גרמן - עבירה, מצוה או מעשה סתמי

א. בדפים הקודמים עסקנו במקור של פטור נשים ממ"ע שהז"ג ובטעמו. נמשיך לשאלה מה יחסה של התורה לבחירה של אישה לקיים מ"ע שהז"ג. לפני שנפנה ללימוד דברי רבותינו שבכל הדורות נציג שלוש אפשרויות עקרוניות:

(א) התורה מתנגדת לכך.

(ב) התורה אמנם אינה מתנגדת ומותר לאישה לבחור לקיים את המצוה, אך המעשה שלה שונה מגבר שמקיים את המצוה: הגבר שמצווה מקיים מצוה, בעוד שהן לא, הן הרי אינן מצוות.

(ג) לא רק שהתורה אינה מתנגדת אלא שכאשר נשים מקיימות מ"ע שהז"ג הן עושות מעשה זהה למעשי גבר שמקיים את המצוה. נטילת לולב על ידי אישה אינה שונה מנטילת לולב על ידי גבר: שניהם מקיימים מצוה. התורה אמנם אפשרה לאישה להיפטר מן המצוה, אך כאשר היא מחליטה שלא לנצל את הפטור ולקיים את המצוה, אין הבדל בין מעשיה למעשי גבר שמקיים את המצוה. משל למה הדבר דומה? לחייל בעל פרופיל נמוך, שהצבא מאפשר לו להיפטר מן השירות הצבאי, אך כאשר הוא מחליט להתנדב ולשרת הוא נחשב כחייל לכל דבר ועניין. כך גם האישה: התורה אמנם איפשרה לה להיפטר מן המצוה, אך כאשר היא מחליטה לקיימה מעשיה מוגדרים כמצוה לכל דבר ועניין.

עם איזו מן האפשרויות אתה חש הזדהות רבה יותר? באיזו מהן היית בוחר?

נפנה כעת לדברי רבותינו. נתמקד תחילה בבחינת האפשרות הראשונה: האם התורה אסרה על נשים לקיים מצוות עשה שהזמן גרמן?

ב. הגמ' בראש השנה דנה בסתירה בין שתי ברייתות בשאלה האם מותר לנשים לתקוע בשופר בראש השנה (ראש השנה לג):

אין מעכבין את התינוקות מלתקוע. הא נשים - מעכבין. והתניא: אין מעכבין לא את הנשים ולא את התינוקות מלתקוע ביום טוב! - אמר אביי: לא קשיא; הא (הברייתא שאוסרת עליהן לתקוע) - רבי יהודה, הא (הברייתא שמתירה להן לתקוע) - רבי יוסי ורבי שמעון. דתניא, דבר אל בני ישראל - בני ישראל סומכין (את ידיהם על הקרבן) ואין בנות ישראל סומכות, דברי רבי יהודה (לדעתו כשם שאסור לנשים לסמוך על הקרבן משום שהן פטורות מסמיכה, כך אסור להן לתקוע משום שהן פטורות מתקיעת שופר) רבי יוסי ורבי שמעון אומרים: נשים סומכות רשות (וכשם שמותר להן לסמוך למרות שהן פטורות, כך מותר להן לתקוע).

הסבר את תשובת הגמ' לסתירה בין הברייתות. חשוב היטב: מה הקשר בין הדיונים? מדוע רבי יהודה שאוסר על נשים לסמוך יאסור עליהן גם לתקוע בשופר? מדוע רבי שמעון מתיר לסמוך ולתקוע בשופר? מהו יסוד המחלוקת?

רבי יוסי ורבי שמעון שמתירים לנשים לסמוך את ידיהן על הקרבן, למרות שהן פטורות מסמיכה, מתירים גם לתקוע בשופר בראש השנה. לעומתם, רבי יהודה שאוסר על הסמיכה, אוסר גם לתקוע בשופר. מדוע רבי יהודה אוסר לתקוע בשופר ולסמוך? האם האיסור נובע מסיבות ייחודיות למעשים אלו, תקיעה בשופר בראש השנה וסמיכה על קרבן, או מהתנגדות גורפת לקיום מ"ע שהז"ג? נלמד סוגיה נוספת שבה דנה הגמ' בדברי ר' יהודה. הגמ' בעירובין דנה בשאלה האם מצוות תפילין היא מ"ע שהז"ג ומחפשת עמדה שתפילין אינה מ"ע שהז"ג (עירובין צו):

אלא האי תנא הוא (שסובר שתפילין אינה מ"ע שהז"ג), דתניא: מיכל בת כושי היתה מנחת תפילין ולא מיחו בה חכמים. ואשתו של יונה היתה עולה לרגל¹ ולא מיחו בה חכמים. מדלא מיחו בה חכמים – אלמא קסברי: מצות עשה שלא הזמן גרמא היא (ולכן לא מיחו בה כי היא מצווה) – ודילמא סבר לה כרבי יוסי, דאמר: נשים סומכות רשות (ולכן לא מיחו בה למרות שתפילין היא מ"ע שהז"ג) דאי לא תימא הכי – אשתו של יונה היתה עולה לרגל ולא מיחו בה. מי איכא למאן דאמר רגל לאו מצות עשה שהזמן גרמא הוא? אלא: קסבר רשות, (ולכן לא מיחו בה) הכא נמי: רשות.

התבונן היטב בדברי הגמ', בהצעה ובדחייה, וחשוב: האם מותר לנשים להניח תפילין ולעלות לרגל לפי רבי יהודה? חזור אל השאלה ששאלנו לעיל, האם הוא אוסר דווקא על סמיכה ותקיעה בשופר או על כל מ"ע שהז"ג, ונסה לענות עליה לאור דברי הגמ'.

לפי הדחייה, הברייתא הולכת בדרכו של רבי יוסי הסבור שלנשים מותר לסמוך, 'ודילמא סבר לה כרבי יוסי, ומכאן שרבי יהודה אוסר על נשים להניח תפילין ולעלות לרגל. עולה מכך שרבי יהודה אוסר על קיום כל המצוות – אם לא כך, איך הגמ' מניחה בצורה כה פשוטה שר' יהודה שאוסר על נשים לסמוך אוסר עליהן גם להניח תפילין ולעלות לרגל בלי להזכיר סיבות ייחודיות לאיסור במצוות אלו? כך סבור רש"י הכותב (ר"ה ג):

הא נשים מעכבין – דפטורות לגמרי, דמצות עשה שהזמן גרמא הוא, וכי תקעי – איכא בל תוסיף.

מה טעמו של רבי יהודה לפי רש"י?

ר' יהודה אוסר לתקוע בשופר בשל איסור 'בל תוסיף'. מאחר שכך, הוא אוסר על נשים לקיים את כל המ"ע שהז"ג, ולכן הגמ' בעירובין הניחה שהוא אוסר גם על הנחת תפילין ועלייה לרגל².

ג. התוספות חולקים על רש"י, ולדעתם טעמו של ר' יהודה אינו איסור בל תוסיף (עירובין צו):
ונראה לפרש דטעמא למ"ד דלא הוי רשות משום דתפילין צריכין גוף נקי ונשים אין זריזות ליזרה. ועלייה לרגל משום דמיחזי כמביאה חולין לעזרה או משום ראיית פנים בעזרה שלא לצורך. ותקיעת שופר וסמיכה נמי דמעכבין למאן דלית ליה רשות לאו משום דמיחזי מוסיף אלא

¹ מקיימת את מצוות הראיה, נכנסת למקדש. ברור שחכמים לא היו מתנגדים לעלייתה לירושלים.

² לעיון נוסף ראה ספר המכריע סימן פח.

משום דתקיעה מלאכה דרבנן היא (שלא במקום מצוה)... וסמיכה אפ"י בהקפת יד (אפילו כאשר אינה נשענת לגמרי על הקרבן) מיחזי כעבודה בקדשים.

מהו טעמו של רבי יהודה להבנת התוספות? האם הוא אוסר על קיום כל המצוות לדעתם?

ר' יהודה אינו אוסר על קיום כל המצוות. הוא מתנגד דווקא לקיום מצוות אלו: לסמיכה, מפני שמעשיה נראים כעבודה בקדשים; לתקיעה בשופר, משום ש'תקיעה מלאכה דרבנן היא' ואסור לתקוע סתם כך ביר"ט; להנחת תפילין, משום ש'תפילין צריכין גוף נקי'; ולכניסה לעזרה בחג משום שנראית כמביאה חולין לעזרה או כנכנסת לעזרה שלא לצורך. לדבריהם, איסור בל תוסיף נאמר דווקא כאשר אדם מקיים את המצוה שלא כפי שהתורה הורתה לקיימה, מוסיף מין נוסף לארבעת המינים וכדומה. אך לא כאשר אדם שהתורה פטרה אותו מקיום המצוה מקיימה בכל זאת.

ד. עסקנו אפוא מעט בדברי רבי יהודה האוסר על הסמיכה, ובמחלוקת בהיקף דבריו – האם הוא אוסר על קיום כל המצוות שהזמן גרמן משום בל תוסיף או דווקא על אותן מצוות שמוזכרות בסוגיה. רוב רבותינו הראשונים פסקו כר' יוסי³, וברור אפוא שמותר לנשים לקיים מצוות עשה שהזמן גרמן. והנה, לעיתים ישנו איסור שמעורב בעשיית מצוה מסוימת והתורה מתירה לעבור עליו תוך כדי עשיית המצוה. האם מותר לנשים לקיים גם מצוות אלו שמעורב בעשייתן איסור? חשבו למשל על הסמיכה. סמיכה היא מצוה שהותר לעבור על איסור תוך כדי עשייתה – על הסומך להישען לגמרי על הקרבן, 'בכל כוחו', כך שסמיכה היא 'עבודה בקדשים'. לכן אסור לסמוך על קרבן שלא במקום מצוה. האם רבי יוסי שהתיר לסמוך התיר זאת כדרך שהאיש סומך, 'בכל כוחה', למרות שהסומכת תעבור בכך על איסור 'עבודה בקדשים'?

מה אתה חושב?

מדברי הגמ' בחגיגה עולה שלא (חגיגה טז):

אמר רמי בר חמא: שמע מינה סמיכה בכל כחו בעינן... מיתיבי: דבר אל בני ישראל וסמך, בני ישראל סומכין ואין בנות ישראל סומכות. רבי יוסי ורבי שמעון אומרים: בנות ישראל סומכות רשות. אמר רבי יוסי: סח לי אבא אלעזר: פעם אחת היה לנו עגל של זבחי שלמים, והביאנוהו לעזרת נשים, וסמכו עליו נשים. **לא מפני שסמיכה בנשים** (לא מפני שהן מצוות לסמוך) – **אלא כדי לעשות נחת רוח לנשים**. ואי סלקא דעתך סמיכה בכל כחו בעינן – משום נחת רוח דנשים עבדינן עבודה בקדשים? (אם על הסומך לסמוך בכל כוחו, איך יתכן שנתיר לאישה לסמוך, הרי היא עושה בכך עבודה בקדשים!) אלא לאו שמע מינה: (מכך שהותר לנשים לסמוך) לא בעינן בכל כחו – לעולם אימא לך בעינן בכל כחו (בדרך כלל על הסומך לסמוך בכל כוחו) דאמר להו: אקפו ידיינו (ולנשים הותר לסמוך רק בתנאי שלא יסמכו בכל כוחו).

מה הגמ' מקשה מדברי רבי יוסי על רמי בר חמא שמחייב את הסומך לסמוך בכל כוחו? מהי תשובת הגמ'? כיצד הותר לנשים לסמוך לפי דברי הגמ'?

³ ראה למשל רא"ש ראש השנה ד, ז.

לפי תירוצה של הגמ' אכן לא הותר לנשים לסמוך בכל כוחן כדרך שהותר לאיש. האיש שמצווה לסמוך מקיים בכך מצוה, והמצוה מתירה את האיסור להשתמש בקדשים. אך האישה אינה מצווה לסמוך, ומה יתיר לה אפוא את האיסור לעבוד בקדשים? מאחר שכך הותר לנשים רק להניח את ידיהן על הקרבן אך לא לסמוך בכל כוחן. נוכל אפוא למצוא בדברי הגמ' תשובה לשאלתנו העקרונית: הותר אמנם לנשים לקיים מ"ע שהז"ג, אך לא הותר להן לעבור על איסורים שהותרה עשייתם תוך כדי קיום מצוות אלו.

הבנה דומה עולה גם מדברי הראב"ד והכסף משנה הדנים בקיום מצוות ציצית על ידי אישה. התורה התירה לעבור על איסור כלאים תוך כדי קיום מצוות ציצית, כאשר לובש ציצית שעשויה מבגד פשתן ויש בה תכלת⁴. מותר לאישה ללבוש ציצית, האם מותר לה מהתורה גם לעבור על איסור כלאים תוך כדי כך? **הרמב"ם** כתב (ציצית ג, ט):

ונשים ועבד' שרצו להתעטף בציצית מתעטפים בלא ברכה, וכן שאר מצוות עשה שהנשים פטורות מהן אם רצו לעשות אותן בלא ברכה אין ממחין בידן.

כתב על כך **הראב"ד** בהשגותיו (שם):

א"א דוקא בציצית שאין בה כלאים.

הכסף משנה כתב שגם הרמב"ם מסכים לכך (שם):

ומ"ש בתחלה דדוקא בציצית שאין בה כלאים. פשוט הוא ולא הוצרך רבינו לכותבו.

מותר לאישה לקיים את המצוה, אך אסור לה לעבור תוך כדי כך על איסורים שהותרו תוך כדי עשייתה.

ה. הראב"ד, בפירושו לתורת כהנים, מביא פירוש שמתיר לנשים לסמוך בכל כוחן (פירוש הראב"ד לתורת כהנים, דיבורא דנדבה פרשה ב):

ואין בנות ישראל סומכות מפני שהיא עבודה בקדשים דסמיכה בכל כוחו בעינן כדאיתא בחגיגה ור"י ור"ש אומרים נשים סומכות רשות, איכא מ"ד לדעת ר"י ור"ש אפילו סמיכה גדולה עליו מותרת בנשים, **שכך נתנה בתורה לאנשים חובה ולנשים רשות, והנשים דומיא דאנשים לכל מצוות עשה שהזמן גרמא, אע"פ שיש בה איסור תורה, כגון ציצית של תכלת לנשים, והא דאר"י סח לי אבא אלעזר פעם אחת היה לנו עגל של זבחי שלמים והוציאנו לעזרת נשים וסמכו עליו נשים, דמוקמינן לה במסכת חגיגה שם, דאמרינן אקיפו ידיכו, התם משום שלא היה להם חלק בקרבן, אלא שהאנשים היו מקריבין, ומשום נחת רוח דנשים עבוד שם הסמיכה, אבל הנשים המקריבות עושות סמיכה כאנשים לר"י, אע"פ שהיא עבודה בקדשים, ואיכא מ"ד דאפילו לדעת ר"י ור"ש לא שרינן להו לנשים למעבד איסור דאורייתא משום דידהו, וסמיכה דשרי ר"י בנשים אינה אלא להקפות ידיהם.**

מדוע אמרה הגמ' בחגיגה שמותר לנשים רק להניח את ידיהן על ראש הבהמה?

⁴ התכלת עשויה מחוטי צמר בלבד. חז"ל גזרו על לבישת ציצית בבגדי פשתן.

לפי פירוש זה מותר לנשים לסמוך בכל כוחן, 'שכך נתנה בתורה לאנשים חובה ולנשים רשות', 'הנשים דומיא דאנשים לכל מצוות עשה שהזמן גרמא אע"פ שיש בה איסור תורה כגון ציצית של תכלת לנשים'. הגמ' בחגיגה התנגדה לסמיכת הנשים בכל כוחן משום שבאותו מקרה הן לא היו בעלות הקרבן ורק בעל הקרבן מצווה לסמוך. במקרה שבו הן המקריבות, כך שאילו הן היו גברים היו מצוות לסמוך, מותר להן לסמוך בכל כוחן, 'שכך נתנה בתורה לאנשים חובה ולנשים רשות'.

נסה להתבונן בסברתם: מדוע מותר לנשים לעבור על איסורים תוך כדי קיום המצוה, הרי הן אינן מצוות? אסור לאדם לסמוך בכל כוחו כאשר הוא אינו מצווה לסמוך, מדוע אפוא מותר לנשים שאינן מצוות לסמוך? מה משמעות האמירה 'שכך נתנה בתורה לאנשים חובה ולנשים רשות'?

הרב גוסטמן ראה בסברת המתירים⁵ ביטוי לתפיסה עקרונית שמשמעות המעשה של אישה שמחליטה לקיים את המצוה זהה במהותה למעשי גבר שמקיים את המצוה. התורה רק אפשרה לנשים שלא לקיים את המצוה, אך כאשר הן מחליטות שלא לנצל את הפטור מעשיהן נחשבים כקיום מצוה באופן מלא (קונטרסי שיעורים קידושין, גדול המצווה ועושה):

והנה יסוד פלוגתת תנאי הנ"ל בנשים סומכות נראה ברור דפליגי במובן שביארנו לעיל דמאן דאמר נשים סומכות רשות סובר דהא דפטרה התורה נשים מסמיכה אינו אלא פטור מחיוב והזהרה אבל **אין כאן גרעון כלל בחפצא דמצוה דכיון שסמיכה היא מצוה אצל אנשים ממילא היא נמי מצוה אצל נשים אלא שבאנשים היא מצוה חובה ובנשים היא מצוה רשות...** ובאמת מסברה ראוי לומר כרש"י ור"ן (שמתירים לנשים לסמוך בכל כוחן) דכיון שביארנו דנשים סומכות רשות הינו מצוה סמיכה ממש אלא שאין חובה רק רשות לעשות המצוה, אך אם אשה סומכת **הרי היא מקיימת מצוה סמיכה...** וממילא פשוט דאין זה משתמש בקדשים רק מצוה סמיכה ומותרת לסמוך בכל כוחה כמו איש, וצ"ע בשיטת התוספות דפליגי בזה.

מהי שאלתו של הרב גוסטמן על העמדה שאוסרת על נשים לסמוך בכל כוחן? נסה להתמודד עם שאלתו.

נלמד את הסברו של **הרב גוסטמן** לעמדת התוספות (שם):

ואולי יש לומר בסברת התוספות דבאמת בכל סמיכה צריך ביאור דנהי דחייב בה הא מכל מקום גם גופו נהנה מזה שסומך בכל כוחו ואיך התירה התורה איסור מעילה ועל כרחך צריך לומר דכיון שכך הוא סדר עבודת הקרבנות אין זה נקרא הנאה רק מעשה הקרבנות, וכל זה שייך בסמיכת חובה אבל בסמיכת רשות נהי דהוי רשות דמצוה מכל מקום אין זה סדר מעשה עבודת קרבן ואסור.

מדוע אוסרים התוספות על הנשים לסמוך בכל כוחן לפי דברי הרב גוסטמן? נסה להסביר בדרך אחרת את עמדת התוספות, דרך לפיה הם חולקים על עצם החידוש.

⁵ ראשון נוסף שמתיר הוא הר"ן בפירושו על הרי"ף סוכה דף ט: בדפי הרי"ף.

התוספות טוברים שבדרך כלל מותר לסמוך למרות ההנאה שבסמיכה משום שכך הוא 'סדר עבודת הקרבנות'. מאחר שכך הוא 'סדר עבודת הקרבנות אין זה נקרא הנאה רק מעשה הקרבנות'. ניתן להתבונן כך רק על סמיכת חובה, סמיכה שמוגדרת כחלק מעבודת הקרבן, ולא על סמיכת רשות. לכן אסור לנשים לסמוך למרות שסמיכתן נחשבת כמצוה.

כמובן שאפשר להבין אחרת את עמדת התוספות שאוסרת על נשים לסמוך בכל כוחן, עמדה שעולה מפשטות דברי הגמ': מאחר שנשים פטורות מסמיכה, כאשר הן סומכות הן אינן מקיימות בכך מצוה! חכמים אמנם אינם מוחים, 'כדי לעשות נחת רוח לנשים', אך אין להתיר להן בשל כך לחטוא ולהשתמש בקדשים! 'משום נחת רוח דנשים עבדין עבודה בקדשים'?

הבנה זו של משמעות מעשי האישה עולה מדברי **הראב"ן** (שו"ת סימן פז):

ולא היתה סומכת בכל כוחה דאילו אדם הסומך על בהמת קדשים בכל כוחו שלא בשעת סמיכה חייב קרבן מעילה דעביד עבודה בקדשים ואסור מדאורייתא, ואקפה (הנחת הידים על ראש הבהמה בלא להישען עליה) אסור מדרבנן שלא בשעת סמיכה גזירה שלא יעשה בכל כוחו, **ודחי ר' יוסי אקפה** **שהיא איסורא מדרבנן מקמי נשים**, אבל סמיכה בכל כוחו שהיא איסורא דאורייתא על כרחך לא שרי ר' יוסי לנשים.

לדבריו, ר' יוסי מתיר להן איסור דרבנן 'מקמי נשים', כדי לעשות להן נחת רוח, אך אין הוא מתיר להן איסור דאורייתא. זוהי משמעות מעשה האישה, 'לעשות להן נחת רוח', ולא מצוה ממשית.

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. 'דבר אל בני ישראל - בני ישראל סומכין ואין בנות ישראל סומכות, דברי רבי יהודה. רבי יוסי ורבי שמעון אומרים: נשים סומכות רשות'.

הצג את מחלוקת הראשונים בהיקף דברי רבי יהודה ובטעמו.

2. ר' יוסי ור' שמעון מתירים לנשים לסמוך ולקיים מצוות עשה שמהן הן פטורות. האם הם מתירים להן גם לעבור על איסורים שהותרו תוך כדי קיום אותן מצוות? האם מותר לנשים למשל לעבור על איסור כלאים תוך כדי קיום מצוות ציצית?

למד את הסוגיה: אמר רמי בר חמא: שמע מינה סמיכה בכל כחו בעינן... מיתבי... רבי יוסי ורבי שמעון אומרים: בנות ישראל סומכות רשות. אמר רבי יוסי: סח לי אבא אלעזר: פעם אחת היה לנו עגל של זבחי שלמים, והביאנוהו לעזרת נשים, וסמכו עליו נשים. **לא מפני שסמיכה בנשים - אלא כדי לעשות נחת רוח לנשים**. ואי סלקא דעתך סמיכה בכל כחו בעינן - משום נחת רוח דנשים עבדין עבודה בקדשים? אלא לאו שמע מינה: לא בעינן בכל כחו. - לעולם אימא לך בעינן בכל כחו (בדרך כלל על הסומך לסמוך בכל כוחו אבל לנשים מותר רק להניח את ידה) דאמר להו: אקפו ידיכו.

מה עולה מפשטות הסוגיה? כיצד הסבירו אותה החולקים?

3. כיצד הסביר הרב גוסטמן את המחלוקת האם מותר לנשים לסמוך בכל כוחן? מה מוסכם על שני הצדדים ומהי נקודת המחלוקת? הצג הסבר אחר לעמדה האוסרת.
4. חשוב על המחלוקת ועל העמדה היסודית 'שכך נתנה בתורה לאנשים חובה ולנשים רשות'. מה החידוש בעמדה זו במשמעות המצוות? חשוב על השאלה האם משמעות המצוה מתמצה בציווי ובהיענות לו, והתבונן בה לאור הדין.